

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

KULIN FERENC

Vörösmarty

(Az újvidéki Vörösmarty-szobor avatására, 2004. június 8.)

Hölgyeim és Uraim!

Azoknak a követelményeknek, melyeket a költészettan tudósai támasztottak a 19. század elején a poézissal szemben, Vörösmarty lírája nem felelt meg. A klasszicizmus esztétikája szerint az a jó és nagy költészet, ami kiragadja a lelket a durva valóságból, s a maga esz-közeivel az eszményi jónak, szépnek, igaznak és szentnek tökéletes illúzióját képes megteremteni. Vörösmarty legjobb versei ezzel szemben nem eszményekről szólnak, még kevésbé próbálnak illúziókba ringatni; sokkal inkább egy olyan embernek a végletes kedélyhullámzásait tükrözik, aki az egyén, a szűkebb közösség és az emberiség ügyének összefonódottságát hol kétségbeejtő tapasztalatként, hol pedig az üdvösség garanciájaként éli meg. A romantikus művész nem arra törekszik, hogy örökérvényű értékeket mutasson fel a lehető legtökéletesebb megformálásban, hanem hogy az emberi és a természet világot titkainak a legmélyére hatoljon, s hogy extatikussá fokozza a létezés élményét. Megismerni, megérteni és átélni mindent, amit az emberi értelem, érzékenység és erkölcsi hajlam elsajátítani képes, és kifejezni a képtelent, a végtelent és a csodát: ez az új kor, Vörösmarty korának ars poeticája.

Mik voltak azok a lételmények, melyek a 19. század első felében élő nemzedékek öntudatát és világképét formálták, s melyek hatására minden korábbi generációtól eltérő, különös szellemi karakterjegyek hordozóinak tekintették magukat? Nem kerülhetjük meg ezt a kérdést, hiszen a mából visszatekintve jól látható, nem velük kezdődik az a korszak, amely megszakít egy évezredes kulturális és politikai tradíciót, hogy valami radikálisan újnak törjön utat. A nyugati civilizáció legnagyobb horderejű modern kori fordulata lezajlik a 18. században: az ész mindenhatóságába vetett hit az egyik nemzetnél az anciéme regimet elsőprő véres forradalomban, a másiknál a felvilágosult abszolutizmus diktatórikus államformájában nyilvánul meg. A két modellben már világosan felismerhetők azok az impulzusok, melyek a következő két évszázad világtörténelmét formálják: már talajra találtak a bal- és jobboldali világmegváltó ideológiák – a kommunizmus és a nemzeti szocializmus – eszmecsírái. És mégis! A 19. századdal, s benne a romantikával valami hasonlíthatatlanul újszerű tűnik fel. A modern ember, aki saját

képességében: a rációban vélte felfedezni a történelmi fejlődés motorját, most megrendül az észelvű cselekvés kudarcait és pusztításait látván, s a történelmi létet most már nem mint a végtelen fejlődés megragadható pillanatait, hanem mint szellemi és erkölcsi kihívást, tettekkel teljesítendő feladatot, semmire és senkire át nem hárítható gondot éli meg. (Emlékezzünk: Berzsenyi még hihette, hogy „Az ész az Isten, mely minket vezet”, Vörösmarty már tudja, hogy „Istentelen frigy van közötted, ész és rossz akarat”!) A romantikus individuuum – bármiként ítéli is meg esélyeit – már nem a sors áldozatának vagy kegyeltjének, hanem formálójának tekinti magát. A személyiség autonómiájának élménye pedig éppúgy lehet csodálatos mámor, mint elviselhetetlennek érzett teher.

Amikor Vörösmarty Mihály születik, Magyarországon a köztársasági mozgalmat eltipró Ferenc császár adminisztrációja gondoskodik róla, hogy a szellem szabadságát megízlelő írástudók tehernek érezzék a sorsuk iránt érzett felelősségüket. Amikor meghal, a Ferencénél is kíméletlenebb önkény szorításában sorvad a nemzet. Tulajdonképpen „békeidő” ez is, az is – mondhatnánk. De hát mit jelent ez a szó: „béke”? Vörösmarty szótárában mindenesetre különös, meghökkentő értelme van. Valaha olyan nyugalmas, biztonságos közállapotot jelölt ez a fogalom, amely harmóniát varázsolt a lelkekbe is. Költőnk azonban arra figyelmeztet, hogy kora már nem ismeri a külső és belső világunk rendjét egyszerre szabályozó törvényeket. Ami kívül szabályozottnak tűnik, az belül, a felszín alatt a rontás, a pusztulás erőinek van kitéve. Figyeljük csak: „És hosszú **béke** van s az ember / Rémitő szopora, / Talán hogy a dögvésznek egyszer / Dicsőbb legyen tora” – panaszolja *Az emberek* c. költeményben. De nem kevesebb ironia hatja át az *Országháza* c. verset sem. Íme: „Most midőn leszállt a **béke** / S a vérontó harcnak vége, / S a hazának, / Mint anyának, / Aki gyermekei körében / Áll ragyogva örömeiben, / Földerülne boldog napja: / Most fejét szenny s gyász takarja.” Emlékezzünk csak: *A Guttenberg albumba* egyik sora szerint a könyvnyomtatás feltalálójának „Méltó emlékjelt” csak „akkoron ád a világ”, ha „a szent **béke** korát nem cudarítja gyilok”, s az *Előszó* „küzdő keze” „a **béke** izzadt homlokát” törli, hogy meghozhassa „a legszebb jutalmat, / Az emberüdvöt, melyért fáradozott.” A szavak eredeti értelmének játékos kifordításáról lenne szó csupán? Netán a romantikus ironia divatjának hatása alá került volna a költő? Aligha. Vörösmarty költői nyelvhasználatának olyan sajátosságával van itt dolgunk, amely nem származtatható sem külső mintákból, sem a versírás formai kényszereiből, mert azoknál mélyebbről: történelmi tapasztalat által alakított világnézetből fakad. Talán a *Honszeretet* c. költemény fejezi ki a legpontosabban ezt a világnézetet: „Tűrj érte mindent ami bánt (ti. a hazáért!), / Kínt, szégyent és halált; / De el ne szenvedd, el ne tűrd / Véred gyalázatát. // S ne csak veszélyben légy serény, / A **béke** vészesebb, / S melyet vág álmos népeken, / Gyógyíthatlanb a seb.”

Babits mondta a *Vén cigány* és az *Előszó* apokaliptikus képeiről, úgy hatnak azok, mintha a költő átélte volna nemcsak saját korának, hanem az első világháborúnak a borzalmait is. Nos, kiegészíthetjük ezt a babitsi észrevételt: Vörösmarty olyasmit látott meg a forradalmat érlelő, s a szabadságharcot vérbe fojtó béke-korszakok természetében, ami

a mi századunknak lett igazán a jellemzője. Mintha e két évszázad minden pillanata egyre súlyosabb következményeket érlelő, feloldhatatlan konfliktusokkal volna terhes, s mintha nem lenne lényeges különbség az erőszak tombolása s a dögvészt terjesztő *hosszú béke* időszakai között. Mintha mindegy lenne, hogy pusztít-e a vas, s a kitörő vész irtóztató keze emberfejekkel lapdáz- e az égre, avagy a *vészes béke* vág-e gyógyíthatatlan sebeket az álmos népeken. De valóban mindegy-e? Vajon a költőnek melyik arca a hitelesebb? Az-é amelyik a szebbre, jobbra törekvő emberi küzdelem céltalansága miatti döbbenetet tükrözi, avagy az a másik, amelyiket felderít az emberi lét értelmébe kapaszkodó remény?

Ne siessünk válaszolni. Úgy tegyük fel előbb a kérdést: mi gyötörte a költőt, mi táplálta súlyos depresszióit, milyen felismerések vagy sejtések sugallták apokaliptikus vízióit? S ha olykor szabadulni tudott azoktól, miből merítette magával ragadó optimizmusát, minden kételyt elillantó, sugárzó hitét? Ami az első kérdést illeti, kézenfekvőnek látszik a felelet: politikus alkatú költőről lévén szó, kedélyhullámozásai a közügyek alakulásának szinuszgörbéjét követték. Amikor a reformpolitika lendülete töretlennek látszik, megírja a *Fóti dalt* („No de se baj, másképp leszen / Ezután; / Szóval tettel majd segítsünk / A hazán. / Ha az isten úgy akarja / Mint magunk, / Szennyet rajta és bitor bűnt / Nem hagyunk.”) Ha azonban a külhoni események egy véres parasztháború tragikus perspektíváját villantják fel, miként ezt az 1846-os galíciai pórlázadás híre teszi, *Az emberek* tragikus világképe fejezi ki a költő lelkületét: „Nincsen remény, nincsen remény!” Ha van rá esély, hogy az erkölcsi felháborodás hangján hatni lehet a kortársakra, megírja az *Országházát* („Neve: szolgálj és ne láss bért. / Neve: adj pénzt és ne tudd mért. / Neve: halj meg más javáért. / Neve szégyen, neve átok: / Ezzé lett magyar hazátok.”) – mondja két évvel a forradalom előtt, s midőn elbukik a szabadságharc, az *Előszó* gyászos alaphangja („Most tél van és csend és hó és halál”), s az *Emlékkönyvbe* átkozódása érzékelteti a háborgó lélek hitehagyottságát: „Setét eszmék borítják eszemet. / Szívemben istenkáromlás lakik. / Kivánságom: vesszen ki a világ / S e földi nép a legvégső fajig. / Mi a világ nekem, ha nincs hazám? / Elkárhozott lélekkel hasztalan / Kialtozom be a nagy végtelent: / Miért én éltem, az már dúlva van.”

Az idézett versek igazolni látszanak a feltevést, mely szerint szoros összefüggés mutatható ki a Vörösmarty-líra hangulati és világnézeti karaktere, illetőleg a költő politikai közérzete között. Ennyire egyszerű lenne a művészi alkotás lélektana? Ennyire rövidre lehetne zárni a napi ügyekhez kötődő indulatainknak és a mindenség fel-feltároló titkaitól borzongó érzelmeinknek a kapcsolatát? Vörösmarty életművének tüzetesebb vizsgálata cáfolja ezt a látszatot. Igaz, ebben az életműben egyetlen olyan sort sem találhatunk, amely kétségbe vonná Kölcsey intelmének követhetőségét, miszerint „minden áldozat kicsiny azokhoz képest, miket a hazának kívánni joga van.” Nem kisebbíti, inkább elmélyíti ennek az érzelmi-erkölcsi elkötelezettségnek az értelmét, hogy az egész világ-mindenséget érteni és birtokolni vágyó szelleme nem zárkózik be a nemzet, a magyarság sorsproblémáiba. Pályájának első szakaszán születő nagy epikus művei, a *Zalán futása*, a *Tündérvölgy*, a *Délsziget*, *A rom*, és az azokat követő, azok bölcséleti tendenciáját

tovább vivő *Csongor és Tünde* arról tanúskodnak, hogy az egyetemesen emberit kutató szelleme: kérdésfelvetéseinek iránya és válaszainak érvényessége tökéletesen szinkronban van a romantika korának ontológiai, antropológiai és történetfilozófiai tájékozódásával. Nem a nemzeti kérdés optikáján keresztül szemléli a világot, hanem az univerzum, az emberiség történelme és a személyiség-törvények nézőpontjából keresi általában a nemzeti lét és különösen a magyar sors értelmét. És azok a válaszok, melyeket saját kérdéseire ad, már át is törik a kor uralkodó szellemi iránya, a romantika szemléleti kereteit. Az az erkölcsbölcselet, amit a *Gondolatok a könyvtárban* hirdet, amely szerint a történelem értelmetlen körforgása, s földi dolgainknak a kozmikus távlatokhoz mért jelentéktelen parányisága ellenére a mindenkori jelen és a konkrét közösség tartalmát, célt és értéket adhat az egyes ember életének, nos ez a lételmélettel összefonódó morál-filozófia már a 20. századi egzisztencialisták tanítását előlegzi.

S hogy ez az egyetemes etikai kérdés izgatja akkor is, amikor a nemzeti sorstragédia éppen a jelennek és a konkrét közösségnek a szolgálatát teszi lehetetlenné, azt lírikusi életművének csúcsa, a legszebb magyar rapszódiaiként ismert hattýúdala igazolja. Ha egy művészi alkotás klasszikus rangjának az az ismérve, hogy értékei ne halványuljanak el az idő múlásával, akkor *A vén cigány* a magyar és a világlíra egyik legnagyobb, legklasszikusabb alkotása. A kortársak nem nagyon tudtak mit kezdeni vele. Voltak, akik már nem is pusztán egy kimerült szellem nehezen érthető alkotását, hanem egy elborult kedélyű művész zavaros vízióinak és tébolyult gondolatainak elmekórtani dokumentumát látták benne. Ám amint a lassan fejlődő költői nyelvre mind érzékenyebbé váló esztétikai tudat képes volt folytonosan közelebb férkőzni Vörösmarty lírikusi zsenijéhez, a monumentális rapszódia rejtett jelentésrétegei mind mélyebbről és mélyebbről törtek a felszínre. Amit ma értünk meg belőle, talán még mindig csak töredéke a versben kódolt üzenetnek, mindenestre a legtöbb, amit az emberi kultúra, s benne a tragikus sorsú, de megújulni képes magyarság történetének tanúiként és szenvedő alanyaiként tudhatunk. Hiszen a vén cigány nemcsak maga a költő, hanem mi magunk is vagyunk. Mi vagyunk, akik a mámorban keressük tűrhetetlennek érzett terheinktől a szabadulást, s önnön magunkat bátorítjuk: „ne gondolj a gonddal.” Mi vagyunk, akik a könnyű örömek hevületében érzéki énünk féltelenségét kívánjuk, s biztatjuk magunkat: „Véred forrjon, mint az örvény árja, / Rendüljön meg a velő agyadban, / Szemed égjen mint az üstökös láng, / Húrod zengjen vésnél szilajabban”. Bennünk rejtőzködik a rombolás démona, s a mámortól kábultan mi akarunk „tanulni a zengő zivatartól, / mely nyög, ordít, jajgat, sír és bömböl, / Fákat tép ki és hajókat tördel, / Életet fojt, vadat és embert öl”. És mi vagyunk, mi voltunk azok is: mi, magyarok és szerbek, franciák és oroszok, mi, valamennyien: európaiak, akiket egyszer – egyszer legalább – magával ragadott a „szent erőszak”, a „végső harc”, a véres megújulás évezredes mítoszokból kiserkent felvilágosult-jakobinus ideológiája, s akik az eredendő bűnt tagadó hitetlen lélek modern fanatizmusával lihegtük: „a múltat végképp eltörölni!”, s hogy „ez a harc lesz a végső!”, vagy ahogyan – sokkal szebben – Vörösmarty mondja: „A vak csillag, ez a nyomorú föld

/ Hadd forogjon keserű levében, / S annyi bűn, szenny s ábrándok dühétől / Tisztuljon meg a vihar hevében”. Igen, a kábulatba menekülő, zabolátlan düheinkkel rendet teremteni akaró, az eszkalálódó erőszaktól világmegváltást váró esendő teremtmények mi magunk vagyunk. De nem csak ilyenek: többek, jobbak is vagyunk. Szédületeinkből józanulva megrendülünk felebarátunk nyomorúságát látván. Mintha magunk is okozói lennénk, hogy „Oda lett az emberek vetése”. Csillapodván gyilkos őrjöngéseink, tétova empátiával vesszük tudomásul: „Háború van most a nagy világban, / Isten sírja reszket a szent honban.” S közben talán a tudatunk mélyén zörren a lelkiismeret: mitől is lenne odakünn másként, hiszen minden háborúság belőlünk ered. A vers utolsó két strófája a bűntől megkísértett ember megtisztulásáról, szabadulásáról szól. A vén cigány, a költő, a „mi magunk” ember előbb a tomboló erőszaktól új világot váró kollektív őrjöngés extázisának adja át magát, majd az elképzelt vihartól megriadva-megtisztulva elcsendesíti lelkének romlásra-rontásra csábító szirénhangjait. S ebben a csendben érti meg, hogy csak akkor lehet, csak akkor „lesz még egyszer ünnep a világon, / Majd ha elfárad a vész haragja, / S a viszály elvérzik a csatákon.” Mámorra, bódulatra világrontó hevüléseink is alkalmat kínálnak, de az istenek csak akkor fogják kedvüket lenni lelkesedésünkben, felhőtlen derű, öröm és gondtalanság csak akkor lehet osztályrészünk, ha mi magunk nem hódolunk a történelmi világban s az emberi pszichében hol vadul csörtető, hol fondorlatosan lesben álló rontó erőknek.

Vörösmarty Mihály, akinek sötét depresszióiban egyedül az a tudat adott erőt, hogy „előttünk egy nemzetnek sorsa áll,” s aki csaknem két évszázad távolából is a honfi-hűség erkölcsi parancsával képes bennünket megszólítani, s aki óriás-kortársát, Liszt Ferencet is arra buzdította, hogy művészetével e beteg hazát vigasztalja a velőket rázó hurokon, ez a lelkének minden rezdülésével a magyarság ügyét szolgáló zseni nem érhetette meg népe szabadulását. Tegyük hozzá: nem is hitegette sem kortársait, sem az utókort e szabadság közeli lehetőségével. Tudta, hogy az emberi közösségek nem lehetnek jobbak, mint az egyes ember. S azt is felismerte, hogy ha nem múlhat is mindig rajtunk nemzetünk sorsa, egyéni emberi minőségünkért kizárólag mi magunk vagyunk felelősek. S ez a személyes érték talán a legtöbb, amit közösségünknek adhatunk. Azt hiszem, ez – az immáron több, mint kétszáz esztendő – Vörösmarty Mihály költészetének legfontosabb üzenete.